

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

You have Downloaded, yet Another Great
Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

SA EXAM
PAPERS

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LUHUHI/THAFAMUHWI 2017

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: Awara 2^{1/2}

Bammbiri ili li na masiatari a 28.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari ili nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni songo vhuya na edzisa u vhalala bammbiri lothe. Tolani thebulu ya zwi re ngomu kha siatari la 4 ni swaye nomboro dza mbudziso dzo vhudzishwaho kha zwibveledzwa zwe na guda uno n'waha. Nga murahu ha izwo, vhalani mbudziso idzo ni nange dzine na tama u dzi fhindula.

3. Bammbiri heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Vhurendi (30)

KHETHEKANYO YA B: Nganea KANA Folukulo (25)

KHETHEKANYO YA C: Dirama (25)

4. Fhindulani MBUDZISO THANU dzo fhelela: THARU kha KHETHEKANYO YA A, NTHIHI kha KHETHEKANYO YA B na NTHIHI kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

VHURENDI HO RANDELWAHO/VHONWAHO – Fhindulani mbudziso MBILI. VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO/VHONWAHO – Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA KANA FOLUKULO

Fhindulani mbudziso NTHIHI. I nga vha Nganea kana Folukulo.

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA kana FOLUKULO) NA YA C (DIRAMA).

- Fhindulani mbudziso FHEDZI dza kha nganea/folukulo na kha dirama dze na guda.
- Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA C.
- Shumisani mutevhe wa u sedzulusa uri u ni thuse.

6. VHULAPFU HA PHINDULO:

- Mbudziso ndapfu ya Vhurendi i tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 250 u ya kha a 300.
- Mbudziso ndapfu dza khethekanyo ya Nganea/Folukuloo na ya Dirama dzi tea u fhindulwa nga maipfi a u bva kha a 400 u ya kha a 450.
- Vhulapfu ha phindulo dza mbudziso pfufhi vhu tea u langwa nga maraga dzo nekedzwaho/avhelwaho. Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u pfufhifhadzwa dza dovha dza livhanywa.

7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a KHETHEKANYO INWE na INWE nga vhuronwane.

8. Nomborani phindulo dzanu kokotolo maelana na mutevhe wa u nombora wo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.

9. Thomani KHETHEKANYO INWE na INWE kha siatari LISWA.

10. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 40

KHETHEKANYO YA B: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55

KHETHEKANYO YA C: I anganyelwaho u swika kha minetse ya 55

11. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

THEBULU YA ZWI RE NGOMU**KHETHEKANYO YA A: VHURENDI****Vhurendi ho randelwaho/vhonwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZIÑWE na DZIÑWE.**

NOMBORO YA MBUDZISO	MBUDZISO	MARAGA	NOMBORO YA SIATARI
1. 'Nelson Mandela'	Mbudziso ndapfu	10	6
2. 'Vho ededzwa hayani'	Mbudziso pfufhi	10	7
3. 'Dwadzetshifu'	Mbudziso pfufhi	10	8
4. 'U vha thanyele'	Mbudziso pfufhi	10	9

NA**Vhurendi vhu songo randelwaho/vhonwaho: Mbudziso ya KHOMBEKHOMBE**

5. 'Mavhidani'	Mbudziso pfufhi	10	10
----------------	-----------------	----	----

***PFESANI:** Fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni tea u fhindula MBUDZISO PFUFHI u bva kha KHETHEKANYO YA C.
Kha KHETHEKANYO YA B na KHETHEKANYO YA C, fhindulani mbudziso nthihi-nthihi u bva kha KHETHEKANYO inwe na inwe.

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKULO**NGANEA: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha NGANEA dzo randelwaho.**

6. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	12
7. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	12
8. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso ndapfu	25	14
9. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso pfufhi	25	14
10. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso ndapfu	25	16
11. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso pfufhi	25	16

KANA**FOLUKULO: Fhindulani mbudziso NTHIHI u bva kha FOLUKULO yo randelwaho.**

12. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso ndapfu	25	18
13. <i>Khuvhanganyo ya folukulo</i>	Mbudziso pfufhi	25	21

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA**Fhindulani mbudziso NTHIHI fhedzi u bva kha dirama dzo randelwaho.**

14. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso ndapfu	25	23
15. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso pfufhi	25	23
16. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso ndapfu	25	26
17. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso pfufhi	25	26

***PFESANI:** Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.
A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Ivhani na vhuṭanzi ha uri no fhindula tshivhalo tsho teaho tsha mbudziso nga u vhea luswayo kha uyu mutevhe wa u sedzulusa:

KHETHEKANYO	MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO DZO FHINDULWAHO	LUSWAYO (√)
A: Vhurendi (Vhurendi ho vhone waho/ randelwaho)	1–4	2	
A: Vhurendi (Vhurendi vhu songo vhone waho/randelwaho)	5	1	
B: Nganea kana Folukulo (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	6–13	1	
C: Dirama (Mbudziso ndapfu kana Mbudziso pfufhi)	14–17	1	
*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, ni tea u vha na vhuṭanzi uri no fhindula mbudziso NDAPFU NTHIHI na PFUFHI NTHIHI. A ni tei u fhindula mbudziso ndapfu MBILI kana mbudziso pfufhi MBILI.			

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO/VHONWAHO**

Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE na DZINWE kha NNA dzi tevhelaho.

MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso yo vhudziswaho.

NELSON MANDELA – LR Ndlovu

- 1 Musi vundu la Qunu (Transkei) lo dihwala
- 2 Thumbu i tshi luma-luma sa ya mubvana mirini.
- 3 U swikela musu li tshi tsa mirini nga dukaduka
- 4 Goleni la 18 Fulwana 1918.
- 5 Musi mirenzhe na zwidavhula zwi tshi bvatamedza
- 6 Mirenzhe na mirombe zwi tshi runzhuvhedza,
- 7 Milenzheni ya dukaduka malisoni,
- 8 A yo ngo zwi divha,
- 9 Uri i khou tambudza mbokoti ya vhurangi.
- 10 Tshituhu na vhuloi zwe Tswane la ita,
- 11 Maromedzi a vhutungu e Robben Island la hwesa,
- 12 Mbonzhe dze Bantu Education ya phula,
- 13 Ndi zwone zwi tsengisaho mitodzi matoni.
- 14 Nge u disola ya vha yone nguwane ya shango.
- 15 Ngavhe Afrika Tshipembe li divhe,
- 16 Ndi misi sa makumba lo tenengedza
- 17 Sa lukhanda marumbini tshiunzani la nusa.
- 18 Li tshi alusa phangami ya lushaka
- 19 Nelson Mandela tshithavhelo tsha ngozwi ntswu.

Murendi u tama ri tshi divha nga ha Vho-Mandela u bva vhutukuni havho u swika vha tshi vha murangaphanda wa lushaka.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye murendi a shumisa ngayo zwifanyiso zwa muhumbulo u bveledza thalutshedzo ya tshirendo itshi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 250 u ya kha a 300.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudzo dza tevhelaho.

VHO EDEDZWA HAYANI – W Silidi

- 1 Nga tshila tshifhinga kha ndu-mahundwane,
- 2 Zwothe zwiito zwi zwa khole-khole,
- 3 Mvula ya na dza huruwa,
- 4 Vha mbo iswa hayani tshothe,
- 5 Khofhe vha edela dza si na u karuwa.
- 6 Vho ededzwa hayani havho,
- 7 He duvha le thovho vha adzelwa,
- 8 Vhanzhi matodzi vha rothisa,
- 9 Vha tshi vhona tshivhumbeo – mafanedza,
- 10 Tshi tshi ededzwa hune tsha sa do vuwa.
- 11 Hayani havho ndi hayani hashu,
- 12 Rine ro salaho ri kha mahundwane,
- 13 Ri a vhlula ri a vha tevhela,
- 14 Ndu dza vhulalo a ri fhati,
- 15 Ri tou fhatelwa.
- 16 Vho ededzwa hayani vhukuma,
- 17 Mudi muhulu u si na nyambo
- 18 Hune khofhe dza hone dza vha khofhe,
- 19 Dza sa pfi ndi a vuwa nda rembuluwa,
- 20 Nda sendelela tsini na ula muniwe.

2.1 Vhalani mutaladzi/vese ya 3: 'Mvula ya na dza huruwa'.

Talutshedzani ndeme ya ipfi 'mvula' afho he la shumiswa hone kha itshi tshirendo. (2)

2.2 Kha vese/mutaladzi wa 8, 'Vhanzhi matodzi vha rothisa', ndi thouni-de ine fhungo ili la bveledza kha vhavhali? (2)

2.3 Vhalani tshitanza/ndima ya 4: 'Vha mbo iswa hayani tshothe'.
Ndi mutevhetsindo-de u pfalaho kha iyi ndima? Tikedzani phindulo ya. (2)

2.4 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une murendi a toda u u bveledza nga tshirendo itshi. (2)

2.5 Kuvhonele kwanu ku fana/fhambana hani na kwa murendi afho kha tshitanza/ndima ya 3? Tikedzani phindulo ya. (2)
[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

DWADZETSHIFU – T Makhado

- 1 Maseo anga o shanduka vhuṭungu
- 2 Ndi mulidzi maṭodzi a le nda mama.
- 3 Mbilu yanga i swa nga zwe ya khuba
- 4 Ndo neta nga u fhihamelwa.
- 5 Vhutshilo hanga ho sendamela vhudzulavhafu,
- 6 Ndo shaya nungo dzi ngaho dza musi ula
- 7 Ndi tshi lwa na nngwe ya vhuhali
- 8 Ndo no vha tshigodo tsha vhathu.
- 9 Khonani dzanga dzo ntshandukela
- 10 U tshimbila ndi u tou diruma,
- 11 Nge muvhili u wanga, wa shanduka tshiguru
- 12 Lukanda lwanga lwo nambatela marambo.
- 13 Marambo anga o tshenuwa vhuvha hanga,
- 14 Muvhili wanga u nukha lufu,
- 15 Vhunga dunzi li tshi nona lu shushaho,
- 16 Nge maṭo anga a noka nga tsiku.

- 3.1 Murendi u ambani nga mutaladzi/vese ya 2, 'Ndi mulidzi ... mama'? (2)
- 3.2 Vhalani mutaladzi/vese ya 13: 'Marambo anga ... vhuvha hanga'.
Ndi ifhio figara ya muambo yo faredzwaho nga mutaladzi/vese iyi?
Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 3.3 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une murendi a todou bveledza nga mutaladzi/vese ya 5: 'Vhutshilo ... vhudzulavhafu'? (2)
- 3.4 Bulani ni dovhe ni sumbedze ndeme ya u shumisa thekiniki/thikho/thodea ya vhurendi ine murendi a tama u i bveledza nga vese/mutaladzi wa 11: 'Nge muvhili ... shanduka tshiguru'. (2)
- 3.5 Sedzani ndima/tshitanza tsha 3: 'Khonani dzanga ... nambatela marambo.'
Ni a tendelana na na kuvhonele kwa murendi kha zwo bulwaho kha ndima/tshitanza itsho? Tikedzani kuvhonele kwanu. (2)

[10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudzo dzi tevhelaho.

U VHA THANYELE – D Nephalama

- 1 A ni vhoni dza yavho milomo mbemba
- 2 Dzi tatamuwa sa mulavhu dza guma ndevheni
- 3 Maño a setshela a sala e ndaya!
- 4 Tshiseo-khole tsha tana tshidikadika.
- 5 Tshiseo tshi bva mukuloni hu si mbiluni.
- 6 Vha ni funelani vha sa ni funi?
- 7 Vha ni funa vha sa ni funi
- 8 Vha khole khole khofhe dza muvhuda
- 9 Vha ni titiisa vho edela khofhe-karu.
- 10 Vha ri vha na lufunofuno naa?
- 11 Vha tshi ni ita zwimunguni,
- 12 Na vha nduhu phedzelwamakandani.
- 13 Vha ni sedza sa dzone khavhelo.
- 14 A ni vhoni ni bofu-tsakate
- 15 Vha mutwa wa wanu muvhili
- 16 Vha ni muna na sala ni lwatsi
- 17 Na kongonyala mutodo we khudu.
- 18 Ndi vhone vha si vhone
- 19 Vha mulimo mutumula mala
- 20 Vha mbilu ntsu ya tshivhimbili
- 21 I sa vhone tsheli zwa ngomu hayo.
- 22 Thanya, vhutsilu bvuvhula.
- 23 Talifha sa mbedu ya vhutungu
- 24 U si pofule tshipofu wa kumba.
- 25 U vha thanyele.
- 26 U vha talifhele.

4.1 Sedzani mitaladzi/vese ya 11 na ya 12: 'Vha tshi ... phedzelwamakandani.'

Murendi u tama u ri vhudzani nga iyo mitaladzi/vese? (2)

4.2 Kha mutaladzi/vese ya 15, hu na ipfi 'mutwa'.

Li bvisela khagala muhumbulo ufho afho he la shumiswa? (2)

- 4.3 Sumbedzani ndeme ya phatheni ya raimi yo shumiswaho kha mitaladzi mivhili ya 25–26 magumoni a itshi tshirendo:

'U vha thanye.'le.'

U vha talifhele.

(2)

- 4.4 Mutaladzi/Vese ya 20: 'Vha mbilu ... tshivhimbili'.

U dzumbulula thounu-de ya murendi? Tikedzani phindulo yaṅu.

(2)

- 4.5 No sedza tshirendo tshothe nga u angaredza, ni a tendelana na na kuvhonele kwa murendi tshirendoni itshi? Tikedzani phindulo yaṅu.

(2)

[10]

NA

**VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO/VHONWAHO
(KHOMBEKHOMBE)**

MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

MAVHIDANI – WMR Sigwavhulimu

- 1 Vhathu maṱo avho o kovhela
- 2 Vha tsengisa miṱodzi vho tovhowa
- 3 Vha tshi vhona bogisi li tshi swatimela
- 4 Fhasi dindini la ndozwo ya mbebo.
- 5 Mihumbulo yavho i tibwa nga khuli
- 6 A vha talukanyi zwine vha vhona
- 7 Maṱo avho o tibwa nga zwikamba
- 8 Vha ofha zwa dindi la ndozwo
- 9 Vha ima nga zwigwada nga zwigwada
- 10 Vho guludana nyofhoni ya muloro
- 11 Wa uri matshelo dindi ndi la nnyi
- 12 Ri vhathu ri vha u fa.
- 13 Vha todzimela dindini vho vhifhelwa
- 14 Vha imba nyimbo dza u tovhowa
- 15 A vha divhi zwine vha vha zwone
- 16 Vha tshenuswa nga dindi li si na muelo.
- 17 Mbiluni dzavho hu duga khavhu
- 18 Dza mulilo u si na mukudedzi
- 19 Vha swa vha thoṱhela ngeno vho ima
- 20 Vha lila mubuli wa thai iyi.

- 5.1 Kha vese/mutaladzi wa 2, murendi o shumisa ipfi 'tovhowa':
 Talutshedzani zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala nga ipfi ili. (1)
- 5.2 Vhalani vese/mutaladzi wa 7: 'Maṭo avho o tibwa nga zwikamba'.
 Ndi zwifhio zwine murendi a ṭoda u zwi disa mihumbuloni ya vhavhali? (2)
- 5.3 Tshitanza/Ndima ya 4, i bvukulula nyelelo-de/pheisi-de? Tikedzani phindulo yaṇu. (2)
- 5.4 Sedzani ndima ya 5: 'Mbiluni ... thai iyi.'
 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une murendi a ṭoda u u bveledza nga ndima/tshitanza itshi. (2)
- 5.5 Nga kuvhonele kwaṇu, ni vhona murendi o kona u rindidza mbilu dza vhathu uri vha livhane na lufu vho khwaṭha? Tikedzani phindulo yaṇu. (3)
 [10]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEA/FOLUKUŁOO

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha nganea kana folukułoo ye na guda FHEDZI.

NGANEA***TSHI DO LILWA* – NE Phaswana**

Fhindulani MBUDZISO YA 6 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 7 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 6: *TSHI DO LILWA* – MBUDZISO NDAPFU

Muniwali wa bugu musi a tshi riwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 7: *TSHI DO LILWA* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

'Vhanna vha hashu, ro shuma a ro ngo shuma. Hafhu goloini heyi ye ra dzhia, hu na lutshetshe lwa haala makhuya ngomu. Ndo ri ndi vhukati na u reila, nda tshenuwa ndi tshi pfa lutshemo lwe lwa todou nnyitisa khombo khulu. Ndi tshi bvela nda ha bada, ndi tshi imisa goloi, ndi tshi sedza afha hune vhatu vha ri musi vho dzula kha sithi ya murahu vha vhea hone milenzhe, ndi wana ndi lushie 5 lutswukutswuku holwo. Na zwino ndo mbo di lu posa damu mulomoni. Vhanna vha hashu ri fanela u tou zwi bva hani musi zwo rali?'

Ndi lone duvha le Vho-Luvhone vha kona u zwi vhona zwauri murathu wavho u na mbilu ya vhuthu. Vho vha vha sa vhuyi vha humbula zwauri u na tshilidzi u swika hafha. Heyi nyimele yo ita uri hu vuwe khani kha havha vhatu. 10 Vho-Luvhone la u shindisa le la vha li tshi khou swaswariwa nga avha vhavhili; ndi amba nga Ravhutsi na Thinavhuyo vho wana vha sa koni u ima nalo na luthihi. Vhone vho mbo di tou oma luthihi na zwe hoyu murathu wavho a vha a tshi khou amba zwone; zwa u tou posa lushie holu tsini na ndila lune vhafhiri vha gondo vha do tavhanya u lu vhona vha dia tsimbi. 15

Vhuna havho vho vho do fhedza vha dzhia lenelo. Goloi ye vha tswa yo do khurumedzwa seila vhege dzi no swika mbili u swika nomboro dza nzhini yayo khathihi na muvhala wayo u tshi shandulwa ya wedzwa seli ha mulambo wa Vhembe.

Mafhungo a lushie vhat̃hannga havha vho vho do tou t̃angana nao guranndani dzi 20
no swika tharu dza fhano Afrika-Tshipembe. Inwe yadzo ye ya tou a toolola
zwavhudi ndi gurannda ya 'Southern Mercury'. Yone yo tou ita na u sumbedza
vhabebi vha holu lushie khathihi na u talutshedza kuḁele kwa haya mafhungo. Yo
bula na zwauri vhaiti vhazwo a hu nga do fhela maḁuvha mangana vha songo
wanala nga mapholisa saizwi gwala lavho li tshi khou ḁisumbedza vhukuma. 25

Lutshetshe holu lwo wanala nga vhaḁhiri vha gondo vha tshi livha mishumoni
yavho nga matsheloni. Vho ri u lu wana, vha mbo ḁi swika he vha rwela
mapholisa luṱingo. Mapholisa-vho na vhone vho vha vho no ḁi wana t̃hingo dzi
bvaho fhethu ho fhambanaho dzine dza vha dzi tshi khou amba nga ha riwana o
tswiwaho khathihi na goloi. 30

[Ndimya ya 5]

- 7.1 Sumbedzani aironi i wanalaho mafhungoni e na vhala. Tikedzani phindulo yaṇu. (2)
- 7.2 Mafhungo a re afho nṱha a sumbedza Dzhalagoma e muthu-ḁe? (2)
- 7.3 Talutshedzani uri zwine Dzhalagoma a khou ita afho mafhungoni zwi na vhuṱumani-ḁe na zwe zwa bvelela magumoni a nganea iyi. (2)
- 7.4 Ndi hufhio u nyanyuwa hu dzikuswaho/ḁiswaho nga mafhungo e na vhala? (2)
- 7.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Luvhone i tuṱuwedza hani uri vha ḁiwane vha afho hune vha vha hone mafhungoni aya? (2)
- 7.6 Ndi ifhio ndivho ye ya ita uri muṇwali a shumise Vho-Luvhone sa mubvumbedzwa muhulwane nganeani iyi? Tikedzani phindulo yaṇu. (3)
- 7.7 Vhalani mitaladzi ya 23–25: 'Yo bula na ... vha songo wanala ...'
Mafhungo aya a thuseza hani u anetshela zwa phanda buguni iyi? Talutshedzani. (2)
- 7.8 Khuḁano vhukati ha Vho-Luvhone na Vho-Potgieter i ni ḁisela tshifanyiso-ḁe muhumbuloni zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 7.9 Ndi ufhio mulaedza une muṇwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yaṇu. (3)
- 7.10 Ni vhona zwe Dzhalagoma a ita zwa u vhea lutshetshe lwo wanalaho goloini yo tswiwaho tsini ha bada zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yaṇu. (2)
- 7.11 Arali no vha ni khonani ya Vho-Luvhone talutshedzani uri no vha ni tshi nga vha eletshedza mini u ya nga ha mufumakadzi wavho Vho-Emeli? (3)

[25]

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau

Fhindulani MBUDZISO YA 8 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 9 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 8: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO NDAPFU

Muniwali wa bugu musi a tshi niwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 9: BULAYO LO TALIFHAHO – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B

'Dakalo la muthu li pandelwa nga vhulwadze kana nga u fhiritanya thalukanyo ya muthu kana nga u mu kundisa u wana zwithu zwine a zwi funesa kha vhutshilo hawe. Zwino muhali wanga, Lugisani ndi muthu we ra aluwa rothe makhuwani. Ro vha ri dzikhonani dzine dza somolana zwothe zwa hanwani masiari na vhusiku. Othe madzanga a mbilu yawe ndi a a divha.' Ndi afha-ha havha vhafunzi vha tshi talutshedza uri Vho-Lugisani ndi muthu we a vha o diimisela u fhata vhengele la mahalwa a tshikhuwa hu si kale. Vhafunzi vha amba uri Vho-Lugisani vho vha vho no humbela thendelo ya u fhata lenelo vhengele henefho Tshiozwi vha tou hanelwa nga masheleni a u thoma wonoyo mushumo nge a vha a tshi kha di tahela zwituku. 10

Tshelede ine Vho-Lugisani vha todou fhata ngayo ilo vhengele vho vha vha tshi i wana nga u rengisa mitshelo na miroho khathihi na mahalwa misi yothe. Vho vha vhe na tsimu ya mitshelo ya tshaka-tshaka na inwe tsimu ya miroho yo fhambanaho. Halwa vho vha vha vha tshi rengisa mahafhe na zwikambi zwa tshikhuwa. Kha zwikambi vho vha vha tshi rengisa nga nda ha mulayo. Vho vha vha tshi wana masheleni a divhaleaho nga divha lwe nga murahu ha miniwaha mivhili vha nga thoma bindu lavho. Tshihulu-hulu tshe tsha itisa uri mabindu avho a tshimbile zwavhudi ho vha uri muvhundu wavho wa Tshiozwi wa vha na vhathu vhanzhi. 15

Huno vhafunzi vha tshi isa phanda vha ri, 'Ndi u fhiritanya thalukanyo ya muthu kana u mu lwisa na shango zwi dzindelaho na u lengisa lwa u kundisa muthu u swikela u wana dzanga la mbilu yawe kana tshipikwa. U kundwa nga u wana dzanga la mbilu yau kana tshipikwa zwi tangula dakalo. U tangulwa dakalo ndi u fa. Fhedzi tshine rine ra langana tshone namusi ndi u mu dzindela na u mu thithisa kha mabindu awe nga ndila yo talifhaho, nahone yo dzumbamaho. 20 25

Arali ra kundwa ndi hone-ha nga liñwe ðuvha ri tshi ðo langana a u mu fhiritanya na vathu ro ita tshinwi dzivhani lihulu lo dzikukanaho,' Vha tshi ralo vha amba vho rafha na mafo. Vhothovhela Mphaga ndi muthu we tshifhinga tshothe vha dzula vha tshi vhilahela nga shango la Dovhoni, le la vha li tshi vhuswa nga vhakegulu fhedzi. Mukoma o vha e Vho-Madilonga ngeno khosi e Vho- 30 Nyamalwela Singo. Huno iyo mbilahelo ya vhothovhela vhafunzi vho vha vho no i guda kale uri i a vha thavha. Kha mashango othe a Vho-Mphaga lo vha li lone shango le la vha li tshi kha di vha murahu.

[Ndimba ya IV]

- 9.1 Ndi ngani vhafunzi Vho-Mamidze na khonani dzavho vho tewa nga u vha vhalutanyi buguni iyi? (2)
- 9.2 Mafhungo a re afho nth a sumbedza vhafunzi Vho-Mamidze vhe muthu-de? (2)
- 9.3 Talutshedzani uri zwine Vho-Mamidze na khonani dzavho vha khou zwi luka zwi bvisela hani khagala aironi i wanalaho buguni iyi. (2)
- 9.4 Vhudipfi ha Vho-Mamidze nga ha Vho-Lugisani ndi vhufhio u ya nga tshipida tshe na vhalo? (2)
- 9.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Mamidze na khonani dzavho i tutuwedza hani uri vha diwane vha tshi vhambela Vho-Lugisani maano mavhi mafhungoni aya? (2)
- 9.6 Ndi ifhio ndivho ya muiwali musi a tshi shumisa Vho-Lugisani sa mubvumbedzwa nganeani iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 9.7 Mvumbo ya vhamusanda Vho-Mphaga i tutuwedza hani nyete ye shango la Mphagane la diwana li khayi? (2)
- 9.8 Khudano vhukati ha Vho-Mamidze sa mufunzi na Vho-Lugisani i ni disela tshifanyiso-de muhumbuloni wanu zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 9.9 Ndi ufhio mulaedza une muiwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 9.10 Ni vhona zwe vhafunzi Vho-Mamidze vha a ita zwa u yo u rabelela muta wa Vho-Lugisani nga murahu ha u pfuluselwa Dovhoni zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 9.11 Arali no vha ni khonani ya Vho-Mamidze, talutshedzani uri no vha ni tshi nga vha eletshedza mini u ya nga ha vhudifari havho sa mufunzi. (3)

[25]

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

Fhindulani MBUDZISO YA 10 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 11 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 10: MAFELADAMBWA – MBUDZISO NDAPFU

Muniwali wa bugu musi a tshi niwala bugu yawe u vha a na ndivho ya u bvisela khagala muhumbulo muhulwane une a tama uri u swike vhathuni.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u bvisela khagala buguni iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 11: MAFELADAMBWA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

Vho-Ramasunzi vho tou nga sa muthu we a vha o lala o sia ndevhe nnda ha nndu. Izwi zwi a tea ngauri hafhu vha tshi tou aravha sa muthu we a vha o lindela u vhidzelelwa.

'Nndaa! Ndi henefhano mune wanga.' Nangoho vho fhindula vha tshi vho fara loko ya u vula vothi. U swika fhala vho mbo di lumelisa na lila pholisa. 5

'Lo kovhela Vho-Muzila,' ndi vhone Vho-Ramasunzi.

'Ndi madekwana, yo, kha ndi tou ri ndi matsheloni avhudi, hafhu yo no rwa iri ya vhuvhili zwino?'

'Zwino mukalaha wanga Vho-Ramasunzi vha tou lala zwavho, afho tshitaratani tshavho vhathu vho tou vusa nzhowenzhowe nngafha vhone a vha khou vhuya 10

vha i pfa? Kani vho tou edela vho doba zwivhili na zwiraru zwavho mukalaha?

Ndi khou pfa ndi sa khou kona u pfesesa uri hani-hani vhañwe vhathu vho vuwa vhone vha sa khou vhuya vha didina nga u lila u thusa? Kani fano vhathu a vha iti zwa u farisana, ndi amba izwi zwa 'masakhane'? Ndwevha iyi ya u amba uri ro dzhenelwa nga tshira kani a yo ngo lila? Vho-Ramasunzi vho fhindula uri vho tou 15

zwi hangwa. Vho amba na uri na ndwevha a vho ngo i pfa. Hone vha tshi amba izwi ndi musi vha tshi vho swika mudini wa Vho-Lialama.

Vho ri u swika, vha dzhenela henengei he Mawela a dzudzwa hone.

'Mukalaha, uyu muthannga vha a mu divha naa?' 20

'Ee, ndi a mu divha, ndi Mawela.'

'Vha mu divhela ngafhi?'
'Ndi a mu divha ngauri ndi niwana wanga.'

'Hoo! Arali e niwana wavho, vho vha vha sa zwi divhi kana vha sa zwi vhoni uri haho nduni vhone vho edela?'

'Mune wanga,' Vho-Ramasunzi vha ita vha tshi fhelelwa na nga mare musu vha tshi amba. 25

'Nne ndo ri ndi tshi edela nda pfa mme awe a tshi ri o onesa uri u khou ya u dzedza ha khonani yawe. Ndi divha zwenezwo.'

'Ndi zwone, itshi tshi re afha ndi mini?'

'Ndi tshigubu tshi re na vhukadzwa ha pitirolo nga ngomu hatsho.' 30

'Mathina mukalaha vha kha di kona u vhona zwavhudi. Zwino afha tshandani tshawe vha khou vhona o fara mini?'

'Mune wanga, o fara bogisi la matshisi.'

'Ndi zwavhudi mukalaha, kha ri tshimbile na ila nndu.'

Musi vho no fhedza vho mbo di dzhenisa ula muswuhana venini vha tuwa nae. 35

Vha re Vho-Lialama na vhona Vho-Ramasunzi vho pfi vha tevhele nga la matshelo nga matsheloni.

[Ndima ya 8]

- 11.1 Sumbedzani zwi khagala uri ndi vhukhaxhi-de he muanewa dendeke a vhu ita vhu fhedzaho ho mu la thoho. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 11.2 Mafhungo a re afho ntha a sumbedza Vho-Ramasunzi vhe muthu-de? (2)
- 11.3 Talutshedzani uri zwine Mawela a khou itwa afho mafhungoni zwi na vhumani-de na zwe zwa bvelela magumoni a nganea iyi? (2)
- 11.4 Vhudipfi ha Vho-Muzila nga ha Vho-Ramasunzi ndi vhufhio u ya nga tshipida tshe na vhalo? (2)
- 11.5 Siangane ya kutshilele kwa Vho-Ramasunzi i tutuwedza hani uri vha mangale vha tshi diwana vhe afho hune vha vha hone mafhungoni aya? (2)
- 11.6 Ndi ifhio ndivho ya muniwali musu a tshi shumisa Vho-Sedzani sa mubvumbedzwa nganeani iyi? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 11.7 Mvumbo ya Vho-Matodzi i tutuwedza hani nyete ye Vho-Sara na Vho-Maemu vha diwana vhe khayô? (2)
- 11.8 Khudano vhukati ha Mawela sa mutshudeni na Vho-Maemu i ni disela tshifanyiso-de muhumbuloni wanu zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 11.9 Ndi ufhio mulaedza une muniwali wa bugu iyi a tama u u bvisela khagala? Tikedzani phindulo yanu. (3)
- 11.10 Ni vhona zwe Mawela a ita zwa u todou u fhisedzela vha muta wa ha Lialama a tshi khou vha pomoka uri ndi vhaloi zwi tshi tendisea naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 11.11 Arali no vha ni khonani ya Mawela, talutshedzani uri no vha ni tshi nga mu eletshedza hani u ya nga ha vhudifari hawe sa mutshudeni. (3)

[25]

FOLUKUŁOO***KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi***

Fhindulani MBUDZISO YA 12 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 13 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 12: *KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO* (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA D, TSHIBVELEDZWA TSHA E na TSHIBVELEDZWA TSHA F nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso yo disendekaho kha izwi zwibveledzwa.

TSHIBVELEDZWA TSHA D: LUNGANO**VHANA VHA U SA PFA – TZ Ramaliba**

Salungano! Salungano!

Ho vha hu na vhanwe mukegulu vhe vha vha tshi dzula na vhaduhulu vhavho vhavhili, wa mutukana na wa musidzana. Havha vhana vho vha vho da u dzula ha makhulu tshifhinga tshipfufhi. Vho vha vho da u dala. Ha swika hune vha ri vha todou humela hayani hu re na vhabebi vhavho. Makhulu vha vha vhidza vha ri: 'Vhaduhulu vhangano ndo livhuha no da u ndalela. Zwino ngauri ni khou huma ni tshimbile nga ndila tsekene ni songo tshimbila nga heila ndenya.' Vha ri vha lumelise vhabebi vhavho. Vhala vhana vha mbo di dzhena ndilani na zwenezwo. Vha swika hune ndila dza fhandekana, hune ha vha na inwe tsekene na ndenya vha thoma u hanedzana musidzana a ri ri tuwa nga tsekene, mutukana a ri hai ri tuwa nga ndenya. Ho mbo di kundwa wa tsekene vha fhedza vho tuwa nga ndenya. 5 10

Ndila ndenya yo vha i na daka lihulu li no ofhisa. Vho no vha vhukati ha daka vha tshenuwa phukha nnzhi dzo no vha phanda havho dzi tshi khou todou vha la. Vha tshi ri vha humele murahu vha wana dziinwe khedzi, vha ima henefho vhukati hadzo. Zwino hedzila phukha dza gidimela dzi tshi todou vha la. Muvhuda wa vhidzelela wa ri: 'Hei ho-o-o! Vhahulwane vhangano, a vha zwi vhoni uri ro wana nama yavhudi namusi? Zwi nga vha hani arali ra nga thoma ra lidza mbila ra tshina ri tshi khou takalela zwiliwa zwe ra fhiwa nga vhadzimu vha hashu.' Dzinwe phukha dza vhona li fhungo lavhudi nga maanda. 15

Ha todiwa a no kona u lidza mbila. Uyo mutukana yo vha i mpho yawe ya u lidza mbila nahone o vha a tshi tshimbila nadzo o dzi fara. Muvhuda wa ri ndi a kholwa uri hoyu mutukana u a kona u lidza sa izwi e nadzo. Phukha dza pfana uri mutukana a lidze, mutukana a thoma u lidza a tshi khou imbelela khaladzi awe a tshi khou bvumela. Phukha dzothe dzo thoma dza ima dzi tshi khou thetshesela dza pfa luimbo lwa hone lu tshi khou takadza. Luimbo lwa hone lwo vha lu tshi elana na kulidzelwe kwa mbila, phukha dza thoma u tshina. 20 25

Ho swika he ha dala buse, muvhuda wa gidimela hu re na ula mutukana wa ri: 'Inwi mutukana dzhiani nwana wa mme anu ni shavhe, mbila ndi do sala ndi tshi lidza na nne ndi a kona u lidza mbila.' Wa ri: 'Ndo ita hezwi zwithu ndi tshi khou toda uri ni songo liwa nga hedzi phukha nahone ni songo tsha dovha na tshimbila nga hei ndila.' Wa ri: 'Mpheni mbila nga u tavyanya ni tuwe nga u gidima.' 30

Muvhuda wa dzhia mbila wa lidza zwavhudi zwi no fhira zwa ula mutukana. Phukha dza fhufha nga maanda dzi tshi tshina, mutukana a dzhia khaladzi awe vha gidima nga maanda vha tshi shavha. Ho vha ho no dalesa mabuse lwe phukha dzothe a dzo ngo vha vhona vha tshi bva nga nndani ha muvhuda we wa tanda maano a uri vha ponye lufu. Muvhuda wa lidza, wa lidza wo lidza wa vhuya wa vhea mbila fhasi wo no neta. 35

Phukha dza zwi pfa uri mbila a dzi tsha lila dza ima u tshina dza lindela buse li tshi fhela uri dzi kone u la nama yadzo zwavhudi. Buse lo no fhela dza vhona vha vathu vha siho dza fara muvhuda dzi tshi ri ri u vhulahe ngauri ndi wone wo dzivhisaho u la vathu wa ri hu lidziwe mbila. Wone wa ri kha u litshiwe u tshimbile phanda u wotha u ya henefho hune vha khou toda u u vhulahela hone, vha u litsha wa tshimbila. 40

Muvhuda wa ri tshimbilitshimbili wa thoma u gidima u tshi ya hayani hawo phukha dza u vhilimedza. Wa swika wa dzhena mulindini we wa vha wo ya matungo. Dziwe phukha na dzone dza dzhena. Ula mulindi nga phanda wa thoma u vha musekene. Muvhuda wa swika wa bvela kha muwe muri wa u gonya wa vhona phukha dzothe dzo no fhelela kha uyo mulindi. Wa gidimela fha ho dzhenaho phukha dzothe wa shela mavu u swika mulindi u tshi dala. Phukha dzo no vha phanda dza wana dzi si tsha kona u ya phanda nge mulindi wa vha wo no sekana, dza ri dzi humela murahu hone ho vha ho no dadziwa nga mavu dza mbo di fela henefho. Muvhuda wa takala nga maanda wa ri wo thusa khaladzi na khaladzi wa dovha wa thusa na wone u. Vhana vho do tshimbila zwavhudi vhabebi vhavho vha takala nga maanda vha tshi vha vhona. 50

Ha mbo di vha u fa ha lungano. 55

[Masiatari a 24–25]

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA E: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)**TSHIKHODO TSHA THOVHELE VHO RATSHIMPHI PHIRIPHIRI
TSHIVHASHE – VR Tshikovhi**

- 1 Ndi nne Phiriphiri Tshivhase
- 2 Muri wa u vhavha
- 3 Ndi a vhavha sa phiriphiri
- 4 A thi liwi.
- 5 Ndi muri wa makhuwa
- 6 Tshivhasa-midi-ya-vhahwe
- 7 Wanga wa sala wo tshena
- 8 Wa ha Mankili! Mankili!
- 9 Ndi Ramarumo maguvho a Nwali!
- 10 Ene a halifhaho e thovhoni!
- 11 Ene mulwa o furalela muataha!
- 12 Tshivhase-midi-ya vhathu ... ahee!

[Siatari la 121]

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA F: MAAMBELE A SIALALA**MIRERO**

1. Khangala ruda mato vuluvulu lo fa nga vhuhwavho.
2. Pandela tsilu u hume, tsilu li na mavuso mavhi.
3. Lwendo lwa shaya phangami lu a fa.

MAAMBELE

1. U dzwinga dza khwatha.
2. U sa fa magwa.
3. U vha muhaga.

[Thimu ya vhalingi]

ZWIBVELEDZWA ZWA D-F – MBUDZISO NDAPFU

Maniwalwa a sialala a na mushumo wa u tsivhudza vhathu uri vhuhaga na vhubali zwi a thusa kha u dilamulela na u wana gundo vhutshiloni.

Ni tshi tikedza nga zwi wanalaho/bvaho kha zwibveledzwa zwi re afho ntha, sengulusani chungoho ha likumedzwa ili.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 13: *KHUVHANGANYO YA FOLUKULO* – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA G na TSHIBVELEDZWA TSHA H nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

TSHIBVELEDZWA TSHA G: LUNGANO**VHUBVO HA DZINA LA MAKHADO TSHILWAVHUSIKU TSHA HA RAMABULANA – TZ Ramaliba**

Khosi Ramabulana musi e khosi ya Dzanani ngei Songozwi o do shudufhadzwa nga vhana vha vhatshana vha vhaleaho. Muhulwane wa avho vhana vhawe o vha Makhado. Musi mativha a tshi xa Dzanani, Makhado o do vha khosi ya la Dzanani.

Makhado o vha e muhali wa vhahali. Naho o vha e khosi o vha e murangaphanda 5
wa mmbi yawe. Mmbi yawe o vha o i khethekanya u ya nga mirole yayo.

Vhalanda vha khosi Makhado ndi musi vha tshi shuma vhatshena hafha fhasi doroboni ya Schoemansdal ye ya vha i musanda wa Zoutpansberg. Makhado o vho thoma u vhilahela nga vhatshena havha ngauri vhatshu vhawe ndi musi vha si tsha mu luvha nga pfanelo vha tshi vho luvha vhatshena u fhirisa ene. 10
Tshihulwane tshe a shavha ho vha u dzhielwa shango nga vhatshena.

Makhado khosi ya vuhali na vhuṭali ya ita vhukonani ha khole-khole na vhatshena. Kha vhukonani honohu o mbo tou fulufhedzwa lwa tshothe. Vhatshena vhenevha vho do vha vhatshu vha funesaho nanga dza ndou vha tshi itela vhubindudzi lwe vha nea Makhado na vhatshu vhawe zwigidi uri vha vha 15
thuntshele dzindou.

Duvha liniwe vha tshi vhuya u zwima dzindou vha suma kha mavhuru uri vho dzhielwa zwigidi nga maswina ngeno vha tshi khou zwifha hu u itela u dzumba zwiṇwe uri zwi vhe zwinzhi. Mavhuru vha di endelela u vha nea zwigidi sa musi vho vha vha tshi khou vha fulufhela na u funesa mananga a ndou. Vhusiku ha 20
duvha la 15 Fulwana 1867 Makhado na mmbi yawe vha dodela vhatshena doroboni ya Schoemansdal vha vha runga nga mapfumo na u vha thuntsha nga zwila zwigidi zwe vha vha vho zwi dzumba vha tshi ri zwo xela. A fhisana na mididi yavho vha fhela vhothe na vhana. A sia vhatshena vhavhili uri vha do vha vhone vhane vha do anetshela. 25

Makhado o do shavhiwa nga tshaka nnzhi vha tshi ri ndi ene Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana; ene ane a si kone u dia, a dia ngaswiswi murwa libulana. Vhatshena vho ri ndi ene 'Makhado the lion of the North.' Ndi hafha he ha bva dzina la uri ndi Makhado Tshilwavhusiku tsha Ha Ramabulana nge a vha a tshi lwa vhusiku a fhedza vhatshu na maswina awe. 30

[Siatari la 80]

MBUDZISO: LUNGANO

13.1 Ndi tshini tshe tsha vhangana khudano vhukati ha Makhado na vhatshena mafhungoni a lungano ulu?

Vhune ha khandiso ho vhaledzwa

Iyani kha siatari li tevhelaho

(2)

- 13.2 Vhalani mitaladzi ya 2–4: 'Muhulwane wa avho ... ya la Dzanani.'
Muanetsheli u tana tshipida tshifhio tsha puloto? Tikedzani phindulo yaanu. (2)
- 13.3 Muñwali u tana Makhado sa muanewa wa mvumbo-de u ya nga mafhungo othe a lungano ulu? (2)
- 13.4 Mathakheshandwa a vhonala ngafhi kha lungano lwothe nga u angaredza? Tikedzani phindulo yaanu. (2)
- 13.5 Ndi ufhio mulaedza une muanetsheli a tama u u bveledza nga mafhungo a lungano ulu? (2)
- 13.6 Dzina la 'Tshilwavhusiku' li ni disela tshifanyiso-de muhumbuloni, no sedza zwe zwa bvelela kha mafhungo a lungano ulu? (2)
- 13.7 Ni vhona zwe zwa itwa nga Makhado kha vhatshena zwi tshi tangedzea? Tikedzani phindulo yaanu. (3)

NA

TSHIBVELEDZWA TSHA H: TSHIKHODO

THOVHELE MUTHUHATHONWI RAMMBUDA – TZ Ramaliba

- 1 Ahee Rammbuda Tshiwangamatembe ahe
- 2 Rammbuda ane luvhilo a edza luvhuda
- 3 Iwe ane arali zwo vhifha wa tsa nga matembele
- 4 Iwe ane arali zwo vhifha wa sunguvhela bakoni la Tshavhadinda
- 5 Iwe muthu ha thoniwi, hu thoniwa kholomo na mbudzi
- 6 Iwe muduhulu wa Vele Mutumbukavhathu
- 7 Ahee Rammbuda Tshiwangamatembe ahee!

[Siatari la 126]

MBUDZISO: TSHIKHODO

- 13.8 Talutshedzani ndeme ya ndovhololo ya ipfi 'ahee' kha mutaladzi/vese ya 1. (2)
- 13.9 Vhalani mutaladzi/vese 2: 'Rammbuda ane ... luvhuda'.
Talutshedzani zwine murendi a tama u zwi bvisela khagala. (2)
- 13.10 Ndi ufhio mulaedza une murendi a toda u u bveledza nga ha Thovhele Rammbuda? (2)
- 13.11 Sumbedzani vhushaka vhu re hone vhukati ha Tshibveledzwa tsha G na Tshibveledzwa tsha H. (2)
- 13.12 Ni a tendelana na na muhumbulo u wanalaho kha mutaladzi/vese ya 3? Tikedzani phindulo yaanu. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI i bvaho kha dirama ye na guda FHEDZI.

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

Fhindulani MBUDZISO YA 14 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 15 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 14: HA U TSA NDI HA U GONYA – 'MUTSHUTSHU' – MBUDZISO NDAPFU

Dirama yo riwalwaho zwavhudi i takadza na u nyanyula vhataleli nga u ya bvededza khudano vhukati ha vhatambi/vhabvumbwedzwa.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye muniwali a bvededza ngayo khudano diramani iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 15: HA U TSA NDI HA U GONYA – 'KANI-HA VHA TOU DILWELA' – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA I

BALANGANANI:	Kani ri a ya ngei mapholisani ri ye ri pfesese uri mini ndi mini?	
VHO-THITHONWI:	Mapholisani futhi? A hu na zwine vha do ri vhudza havho vhathu. Na vhone vha di nga ri, vha do sumba vhanwe vhathu. A thi ri a si vhone vhanwe vha sengisa milandu? Ndi u sokou fhedza tshifhinga tshashu kha havho.	5
HUMBULANI:	Na nne ndi ima na Vho-Thithoniwi. A ri tsha vhuya ra vhudzisa. Kha ri tou humbula liniwe fhungo. Hezwo zwa mapholisa a zwi nga ri thusi nga tshithu.	10
VHO-THINAVHUYO:	Nga maanda ngauri lia divha ro ombedzela uri a ri tsha do dovha ra vhuya khavho arali zwe ra amba zwa sa dzhielwa ntha. Ni a divha ndi dineswa nga mini kha mafhungo othe aya? Havha vhathu musi vho no newa iyo beili ya hone, vha dovha vha shushedza muhweleli wa mulandu. Ndi vhangana vhana vhanwe vha khou vhulawa nga vhatambudzi havho. Zwino zwi khagala zwauri zwe ra amba muvhuso wo zwi tota sa fola. Khamusi na zwino vha khou toda u vhona zwine ra do ita.	15 20

HUMBULANI:	Kha memorandamu washu afhu ro vha vhudza zwine ra do ita? Kani ro zwi hangwa?	
VHOTHE:	Hai.	
VHO-THITHONWI:	Ro amba ra ri zwa dovhiwa ri do dzhia mulayo ra vhea zwandani zwashu. Zwino ri kha di vha ro lindela mini? Ra sa ralo heli shango a li nga lugi. Ito nga ito. Mahwarahwara a tea u tuswa kha lushaka. Na vhanwe vha tshi zwi pfa vha do ofha zwine vha do pfa ro ita kha hoyu muthannga. Sa izwi a sa koni u difara kha ri mu thuse. U do vhona musadzi a shavha. Vhasadzi na vhasidzana vhane ra wana ndilani vha si na vhugoswi ri tuwa navho. Ho vhuya fhanó ro no di vha vhanzhi. Kha ri mu dodele ri dzhene nga masia o fhambanaho. Ri songo mu nea kuvhana kwa u shavha ngakwo. Ro amba ra ri 'enough is enough.'	25 30 35
TENDANI:	Vhathu ri ri mini ngalo? Hu pfi kha ri tou mu yela ri sumbedze muvhuso uri zwe ra amba ro vha ri sa khou swaswa lini. Hu na muñwe ane a hanedza ili fhungo? Ho fhumula zwi sumba uri nothe ni re fhanó ni khou tenda?	40
VHOTHE:	Ee!	
IBVANI:	He! ndi fhungo. Kha ri dilwele rine vhane. Muñwe na muñwe kha fare tshine a nga fara. Na henefha midini kha ri fhire ri tshi humbela. Likhavha, banga, dzembe, lufhanga na tshiñwe na tshiñwe tshine muthu a vhona a tshi nga shumisa. Kha ri bve ri yo lugisa matarelwa a heli shango.	45
VHO-THINAVHUYO:	Na musu u a shumiswa. (<i>Vha bva vhe vhanzhi vha swika vha dzhena mudini. Muthannga a tshi vha vhona a takuwa a tshi toda u shavha. Vha mbo di mu tinga.</i>)	50
VHOTHE:	Thivha, kha vha thivhe asitshi tshigevhenga tshi a ponyoka. (<i>A farwa a thoma u rwiwa na u hwamukanywa nga zwiambaro</i>)	
MUZILA:	Yowee!! Ndi a fa wee!!	

[Luṭa 1 Bono V]

- 15.1 Mufhindulano uyu u tana vhudipfi-de vhukati ha avha vhathu. Tikedzani phindulo yaṇu. (2)
- 15.2 U ya nga mafhungo e na vhala, muñwali o ola Vho-Thithonwi sa muthu wa mvumbo-de? Tikedzani phindulo yaṇu. (2)

- 15.3 Mafhungo e na vhala a dzumbulula hani mudzedze wa tshifhinga dīramani iyi? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 15.4 Bviselani khagala aironi ya dīrama i wanalaho mafhungoni a dīramani iyi. (2)
- 15.5 U ya nga mafhungo e na vhala dīramani iyi, vhafumakadzi vha ḽigi vha fhambana hani na muvhuso zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 15.6 U ya nga mafhungo e na vhala afho nthā, ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muṅwali a ṱoda u u bveledza? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 15.7 Sedzulusani mafhungo o ambwaho nga Ibvani kha mitaladzi ya 42–47: 'Muṅwe na muṅwe kha ... heḽi shango.' Mafhungo aya a thusedza hani u anetshela zwa phanda dīramani iyi? Talutshedzani. (2)
- 15.8 Sedzani mitaladzi ya 52–53: *'(A farwa a thoma u ... nga zwiambaro)'*.
Muṅwali o zwi kona hani u shumisa ndango ya tshiteidzhi u bvisela khagala masiandaitwa a vuhwarahwara dīramani iyi? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)
- 15.9 Nyambedzano vhukati ha Vho-Thithoniwi na vhaṅwe vhafumakadzi i ṱana hani vhuḽipfi havho mafhungoni a dīrama iyi? (2)
- 15.10 U ya nga kuvhonele kwaṅu, ni vhona tsheo ye vhafumakadzi vha i dzhia i tshi ṱanganedzea tshitshavhani? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 15.11 No vha ni tshi ḽo itani arali no dīwana ni kha nyimele ye vhafumakadzi vha ṱangana nayo mafhungoni a dīrama iyi? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)

[25]

MILOMO YA NUKALA – MP Nefefe

Fhindulani MBUDZISO YA 16 (mbudziso ndapfu) KANA MBUDZISO YA 17 (mbudziso pfufhi).

MBUDZISO YA 16: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO NDAPFU

Dirama yo nwalwaho zwavhudi i takadza na u nyanyula vhataleli nga u ya bveledza khudano vhukati ha vhatambi/vhabvumbedzwa.

No disendeka nga likumedzwa ili, sengulusani ndila ye munwali a bveledza ngayo khudano diramani iyi.

Vhulapfu ha maanea anu vhu vhe u bva kha maipfi a 400 u ya kha a 450.

[25]

MBUDZISO YA 17: MILOMO YA NUKALA – MBUDZISO PFUFHI

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA J

NTSHENGEDZENI:	Hu pfi vho vha vho tshinya mini-ha muthu wa vhathu? Na mapholisa a vha vhoni na vhathu vha no fariwa? A si muthu vha no dina havhala muthu musi.	
MUOFHE:	Muthu o luga o edela khonani yanga. Musi o vuwa ndi tshivhanda. U do ni ambarela mukumba wa nngu nga 5 nnda. Nga ngomu o tou ri nga wa phele tshi!	
NTSHENGEDZENI:	Inwi khezwi ni tshi do ntshuwisa. Hu khou pfi vho ita mini? Hafhu inwi ni sa ambi uri vho farelwa mini? A ni litshi u tolou twa ni khou sokou mona-mona na mafhungo Muofhe?	10
MUOFHE:	Hu pfi vho tshipa nwana wavho.	
NTSHENGEDZENI:	Ha, ndi zwone zwenezwo vhoiwe? Hafhu vhathu a vha zwifhi zwone. Izwi vhathu a vha khou sokou vha ambelela-shu?	
MUOFHE:	Ntshenge! Vhutsi vhu duba hu re na mulilo khonani yanga. Zwino-ha a si mafhungo a mavharivhari, vho farelwa ngoho. Vha farelwani nga mapholisa arali hu si na vhungoho khazwo?	15

NTSHENGEDZENI:	Yaa ...! Zwithu zwi a itea. Zwino hu pfi o tshipiwaho ndi nnyi?	20
MUOFHE:	Vhathu a vha tendi u bula dzina lawe.	
NTSHENGEDZENI:	Zwino ni khou zwi pfa zwauri ndi mazwifhi izwo zwithu zwothe? Arali i ngoho khezwi dzina la o tshipiwaho li sa ambiwi?	
MUOFHE:	Hu pfi a zwi tendelwi u bula dzina la tshipondwa nga mulayo.	25
NTSHENGEDZENI:	Inwi vhathu vha do tou tamba nga inwi vha tshi ni zwifhela. Zwino hu pfi a zwi tendelwi ngani? A thi ri ndi hone vhathu vha tshi do kona u divha zwauri mukene o welwa nga khombo vha kona u lila nae.	30
MUOFHE:	Hu pfi dzi vha dzi pfanelo dza tshipondwa u sa ambiwa dzina. Zwi thusa kha u vhuvedzedza tshirunzi tshatsho tshe tsha bvulwa nga phondi.	
NTSHENGEDZENI:	Tsho! Matsina ndi ayo? Nne ndo vha ndi sa divhi tshithu. U divha makhulu vha ri ndi u vhudzwa. Zwi a penga u si na mulamuleli ngoho. Ano maduvha vhokhotsi vho shanduka zwivhanda kha vhana vhavho ngoho.	35
MUOFHE:	Zwi no vhavha ndi zwauri hu pfi wa vhuya wa tou tangana na khotsi au a u tsha dovha wa beba na luthihi. Zwino u nga si divhe zwauri havha vhokhotsi a hone vha itelani hovhu vhutudzi chungafhangafha, ngeno vha tshi tou zwi divha zwavhudi zwauri vha khou lowa vhana vhavho.	40
NTSHENGEDZENI:	Hi! Mini? Ni khou ri mini Muofhe?	
MUOFHE:	Ndi zwenezwo Ntshenge. Hu pfi wa vhuya wa tou tangana na khotsi au a u tsha dovha wa beba.	45
NTSHENGEDZENI:	Khezwi ni tshi ri tshuwisa riwe vha we Muofhe? (<i>U ya sedza thungo nga u tavhanya a phumula zwikamba zwe zwa vha zwi tshi khou thoma u dadza mato</i>)	
MUOFHE:	No tou kombodzala?	

[Luṭa I Bono III]

- 17.1 Mafhungo ayo e na vhalala a tana lushaka lufhio lwa puloto? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 17.2 U ya nga mafhungo a dirama iyi, muṅwali u ola Vho-Raṅwedzi sa muthu wa mvumbo-de? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

- 17.3 Mafhungo e na vhala a dzumbulula hani mudzedze wa tshifhinga dīramani iyi? Tikedzani phindulo yaṇu. (2)
- 17.4 Bviselani khagala aironi ya dīrama i wanalaho mafhungoni e na vhala. (2)
- 17.5 No sedza bugu yoṭhe nga u angaredza Vho-Bukuṭa vha fhambana hani na Ntshengedzeni zwi tshi kwama matshilisano? (2)
- 17.6 Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muniwali a ṭodou bveledza u ya nga mafhungo e na vhala afho nṭha? Tikedzani phindulo yaṇu. (3)
- 17.7 Sedzulusani mafhungo o ambwaho nga Muofhe kha mutaladzi wa 11: 'Hu pfi vho tshipa ... wavho.'
- Mafhungo aya a thusedza hani u anetshela zwa phanda dīramani iyi? (2)
- 17.8 Sedzani mitaladzi ya 46–48: '*... (U ya sedza ... u dadza maṭo)*'.
- Talutshedzani uri ndi ngani muniwali o shumisa ndango ya tshiteidzhi nga ndila heyi. Tikedzani phindulo yaṇu. (3)
- 17.9 Nyambedzano na nyito zwi re vhukati ha Ntshengedzeni na Muofhe zwi thusedza hani u anetshela zwa murahu mafhungoni a dīrama iyi? (2)
- 17.10 U ya nga kuvhonele kwaṇu ni vhona khutshilele kwa Vho-Bukuṭa ku tshi tangedzea tshitshavhani? Tikedzani phindulo yaṇu. (2)
- 17.11 Dīrama iyi i kwama maitele mavhi o ambarelaho vhathu vha ano maḍuvha. Ni vhona hu tshi nga itiwa mini u ilafha lushaka lwo sinaho u swika nṱwongoni sa zwine ra ṭangana nazwo dīramani iyi? (3)
- [25]

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUṬE: 80